

DOSYA/GÖZLEM VE GÖRÜŞLER

KAPİTALİZM VE YOKSULLUK

Fikret BAŞKAYA*

Kapitalist üretim ücretli emeği varsayar ve ücretli emek tabanını sürekli olarak genişletir. Kapitalist üretim tarzının geçerli olduğu koşullarda, üretimle insan ihtiyaçları arasındaki 'bağ', pazar dolayısıyla kurulur. Üretimin birincil amacı insan ihtiyaçlarını karşılamak değil, bir değişim değeri üretmektir. Değişim değeri üretmek de başka bir amacın aracıdır. Asıl amaç kar etmek ve her seferinde karı büyütme. Başka türlü ifade etmek istersek, üretimin amacı, her seferinde ücretli işçiler (proletarya) tarafından üretilen daha büyük artı-değer kütesine el koymaktır. Kapitalist sınıfın zenginliği, ücretli emeğin sömürüsüne dayanır. Fakat, üretilen artı-değerin daha büyük kütlesi, her seferinde yeniden yatırılmak durumunda olduğu için (rekabette ötürü), sonuç itibarıyla kapitalist üretim, sermaye üretimi ve yeniden üretimi biçimini alır. Kapitalistler arasındaki rekabet, onları sürekli olarak ileriye doğru koşturur. Giderek, bizzat kapitalistler de sermayeye birikiminin birer aracı haline geliyorlar... Üretimin asıl amacının doğrudan insan ihtiyaçlarını karşılamak değil, pazar için, kar için, dolayısıyla da sermaye üretimi ve yeniden üretimi için oluşu, kapitalist üretim tarzını geçmiş dönemlerin (prekapitalist) üretim tarzlarından ayıran temel özelliklerden biridir. Üretimle tüketim arasındaki bağın bu biçimdeki kopmuşluğu, ya da ancak pazar dolayısıyla gerçekleşiyor oluşu, şimdilerde insanlığın yüzyüze geldiği sayısız kötülüklerin kaynağıdır. Zira, kapitalist üretim koşullarında araçlarla amaçlar yer değiştirmiş, ters-yüz olmuş durumdadır.

İşçi (proleter), yaşam karşısında çıplak, korumasız durumdadır. Zira, hem üretmek hem de yaşamak için gerekli araçlardan yoksundur. Üretmek için gerekli üretim araçlarına sahip olmadığı gibi, yaşamını sürdüreceği asgari araçlardan da yoksundur. Beslenmek, barınmak, velhasıl mütevazı bir hayat sürüp ayakta kalabilmek için gerekli hiçbir şeye sahip değildir. Bu nedenle özgür emek kavramının nüanse edilmesi gerekir. İşçi, emeğini satmakta 'özgürdür' ama aynı zamanda buna 'mecburdur'.

Dolayısıyla, işçinin özgürlüğü, onun emeğini satmasını engelleyen bir bağımlılığın ve/veya aidiyetin olmaması anlamındadır. Köle veya serf statüsünde olmaması, ya da ihtiyaçları geniş aile, klan, kabile, aşiret, vb. tarafından karşılanmıyor olması, başka türlü söylersek, bağımlı olmaması ama aynı zamanda da korumasız olması gerekir. Aksi halde, ortada emeğini satmak zorunda olan bir işçi sınıfı da olmazdı. Demek ki, işçinin yaşamını sürdürebilmesinin yegane koşulu, emeğini kapitaliste satmaktır. Zira, elinde emeğini satmaktan başka bir kozu yoktur. Yaşayabilmek için emeğini satmak zorundadır, ama, bu her zaman kesin ve mümkün değildir. İşsiz kalma riski her zaman mevcuttur. Zira, kapitalizm 'anarşik' bir işleyişe sahiptir. Teknolojik ilerleme ve 'tekelleşme', bir anda onbinlerce işçiyi işsiz bırakabilir, kapitalist krizler milyonlarca işçiyi işinden edebilir, savaşlar milyarlarca insanın yaşam koşullarını alt-üst edebilir...

Kapitalist üretim yukarıda söylediğimiz gibi, mülksüzleşme ve proleterleşme yönünde sürekli bir eğilim ortaya çıkarıyor. Bunun anlamı, her seferinde emeğini satmak zorunda olan kitlenin büyümesidir. Bu da iki eğilimin veya dinamiğin sonucudur: Birincisi, kapitalist üretim tarzı, kapitalist olmayan üretim ve yaşam biçimlerini sürekli olarak dönüştürüyor, onları kendi mantığı ve ihtiyaçları doğrultusunda yeniden biçimlendiriyor veya aynı anlama gelmek üzere, biçimsizleştiriyor; ikincisi, kapitalizm, rekabete dayanıyor ve rekabet sürekli olarak üretim teknolojilerini yenileme, geliştirme yönünde baskı yaratıyor. Her kapitalist ayakta kalabilmek için büyümek zorunda, fakat büyümek ve rakipler karşısında üstünlük sağlayabilmek için de, en ileri üretim tekniklerine ve daha büyük sermayeye sahip olması gerekiyor... Her seferinde daha gelişmiş, daha ileri teknolojilere sahip olmak demek de, her seferinde işçiyi (canlı emeği) makinayla ikame etmek demektir.

Burjuva iktisatçılarının kullandığı bir kavramı kullanmak gerekirse, üretimi her seferinde sermaye yoğun hale getirmek bir zorunluluk olarak kendini dayatıyor.

Dolayısıyla, üretim süreci sürekli olarak daha ileri teknolojiler yönünde bir baskı yaratıyor. Bu da demektir ki, her seferinde aynı miktar da üretim yapabilmek için gerekli işçi (canlı emek) miktarı azalıyor. Üretim sürecine sokulan her teknolojik yenilik, onbinlerce işçiyi üretim sürecinin dışına atıyor... Kapitalist üretim süreci, bir taraftan mülksüzler kitlesini, ya da aynı anlama gelmek üzere, işçi sınıfını (proletaryayı) sürekli büyütürken, diğer taraftan da işsiz sayısını sürekli artırmak zorunda. Başka türlü söylersek, işçi sınıfı tarafından üretilen sermaye (makinalar, gereçler, teknik bilgi, vb.) çelişik olarak onu işsiz bırakıyor, açlığa ve ölüme mahkum ediyor... Bu niteliğinden ötürü, kapitalizme ölü emek uygarlığı demekle bir sakınca yoktur. Zaten kapitalist için işçi de, üretimin diğer unsurlarından farklı değildir. Onun için işçi, eni-sonu üretim için gerekli bir girdidir ve bu yüzden de diğer girdilerden bir farkı yoktur. İnsan emeğinin bir meta mertebesine indirgenmiş olması, kapitalizmin bir özgünlüğüdür ve bu durum sayısız kötülöklere ve sorunlara kaynaklık etmektedir.

Kapitalist daha büyük sermayeye sahibolabilmek için, sömürü oranını sürekli olarak büyütme zorundadır. Bunun en kestirme yolu da, çalışma sürelerini uzatmak, reel ücretleri (ücretin satın alma gücü) düşürmek, çalışma temposunu hızlandırmaktır. Çalışma süresini uzatmak (günlük ücret sabit kaldığına göre) sömürü oranını, artı-değeri, dolayısıyla karı büyütme demektir. Fakat, çalışma süresini uzatmak belirli bir süre aşıldığında işçinin fizyolojik direnciyle karşılaşır ve verimli olmaktan çıkar. İkinci bir sınır da işçi sınıfının bilinçli eylemiyle, çalışma süresinin kısaltılması yönünde baskı yapmasıdır. Bu durumda kapitalistler, daha gelişmiş makinaları ve araçları devreye sokarak, çalışma temposunu yoğunlaştırarak, artı değeri nispi olarak artırma yoluna giderler. Dolayısıyla daha az işçi çalıştırarak daha çok üretmeyi yeğlerler.

Üretim sürecinin her ileri aşamasında üretilen zenginliğin daha büyük bir bölümü kapitalist sınıfın ve çevresinin elinde toplanırken, geniş toplum kesimleri yoksullaşıyor. Elbette yoksullaşma her zaman mutlak yoksullaşma olmayabilir. Belirli bir yerdeki görelî yoksullaşmaya başka yerlerdeki mutlak yoksullaşma eşlik edebilir. Bu yüzden işçi sınıfının mücadele alanı kendi çalıştığı işletmeyle, ait olduğu ülkeyle sınırlı olmamalıdır. Zira, kapitalistler hesaplarını 'küresel planda' yaparlar. Bir yerde kaybettiklerini başka yerde kazanmaları mümkündür. Emperyalist ülkelerde işçi sınıfının baskısıyla sömürü görece sınırlandırıldığında, çevre ülkelerde sömürünün derinleştirilmesi mümkündür. Bu durum, işçi sınıfının dünya ölçeğindeki dayanışma potansiyelini de zaafa uğratan bir şeydir. Eğer işçi sınıfı, söz konusu sömürüyü sınırlama yeteneğini ortaya koyamazsa, (ki, bunun için örgütlü ve bilinçli bir mücadeleye gereklidir) toplum sınıfları, bölgeler ve ülkeler arasındaki zenginlik-yoksulluk uçurumunun daha da derinleşmesi kaçınılmazdır. Bir iş yerinde işçilerin direnciyle, çalışma süresinin kısaltılması ve reel ücretin yükseltilmesi, o işyerindeki işçilerin durumunu görece iyileştirebilir. Bir bütün olarak da işçi sınıfının baskısıyla devlet, gelir dağılımı ve sosyal harcamalar, sosyal güvenlik, 'refah harcamaları'

konusunda önlemler almaya zorlanarak, kapitalizm 'uygarlaştırılabilir', aşırılıkları törpülenebilir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası yaklaşık otuz yıllık dönemde olduğu gibi. Fakat, neoliberal saldırının iktidara geldiği 1980 sonrasında, işçi sınıfının direnci kırılmış, işçi örgütleri etkisizleştirilmiş ve devletin koruyuculuğu ve kayırcılığı önemli oranda aşındırılmış bulunuyor. Şimdilerde, sadece büyük sermayenin 'dar sınıfsal çıkarlarını' gözetene neoliberal ekonomik ve sosyal politikalar, küresel planda 'vahşi kapitalizmi' restore etmek üzere yeniden işbaşında... Kapitalizmin dizginlerinden boşanmış 'kör dinamiği' her bir ülke düzeyinde ve dünya ölçeğinde gelir dağılımını dar bir küresel elit lehine olarak daha da bozarken, açlık, işsizlik ve yoksulluk artar, sefalet derinleşirken, bir taraftan da yoksullukla mücadele söyleminin dillendirilmesi ne anlama geliyor? Özellikle yoksulluğun ve sefaletin başlıca mimarları olan, Dünya Bankası gibi örgütlerin, bir taraftan neoliberal politikaları dayatırken, diğer yandan da yoksullukla mücadeleyi sanki öncelikli bir amaçmış gibi sunmaları rahatsız edici değil mi? Aynı şekilde, bir taraftan emperyalist dünya tarafından önerilen neoliberal politikaları tam bir köle sadakatıyla uygulayan Üçüncü Dünya'nın yeniden kompradorlaşmış yöneticilerinin, işsizlik ve yoksullukla mücadele söyleminin dillerine dolmaları saçma değil mi? Gerçekten hümaniter kaygılar taşıyan gönüllü uluslararası örgütlerin (sivil toplum kuruluşlarının) ve kurumların açlık ve yoksullukla mücadele söylemiyle bu sorunlar çözülebilir mi? Kapitalizmin mantığını, kapitalist işleyişin zorunlu sonucu olan kutuplaşmayı, daha da önemlisi mülkiyet sorununu gerektiği gibi tartışmadan ve gereğini yapmadan, açlık, yoksulluk, sefalet, etik çürüme ve ekolojik bozulmayla başa çıkmak mümkün müdür?

Kapitalizmin görece ehlileştirildiği 1945 -1980 aralığında bile, zenginlik yoksullukluk uçurumunun derinleşmeye devam ettiği dikkate alınırca, bu günün yoksullukla mücadele söyleminin bir kıymet-i harbiyesi olması mümkün değildir. Son 25-30 yılda her bir ülkede ve ülkeler ve bölgeler arasındaki gelir dağılımı uçurumu daha da derinleşti. En zengin ülkeler ile en yoksul ülkeler arasındaki kişi başına gelir (GSMH) farkı, 1816'da bire üç (1'e 3), 1950'de bire otuzbeş (1'e 35), 1973'te e bire kırkdört (1'e 44), 1992'de bire sekseniki (1'e 82) ve 2000 yılında da bire seksenaltı (1'e 86) düzeyindeydi...

Oysa, uygarlığın ulaştığı teknolojik düzey veri iken bile, yüz milyonlarca, milyarlarca insanın açlığı ve yoksulluğu, yaşam için gerekli asgari araçlardan yoksunluğu, kapitalizmin mantığı ve işleyiş söz konusu olduğunda şaşırtıcı değildir...Zira, kapitalist mantık geçerliyen teknoloji, insanların refahını artırmanın değil, kapitalist sömürünün, kapitalist işletmelerin karını büyütmenin, yağma ve talanın hizmetindedir. Kaldı ki, bu gün dünyadaki gıda stoğu ihtiyaçtan yaklaşık % 10 daha fazla, ama, bu durum milyonlarca insanın açlıktan ölmesine engel değil... Açlık, yoksulluk ve çevre tahribatı gibi sorunların çözümü de dahil, eğer insanlığın bir geleceği olacaksa, ikircikli olmayan bir biçimde üretim ilişkilerinin, mülkiyet ilişkilerinin, velhasıl kapitalist mantığın tartışma gündemine getirilmesi gerekiyor. Şimdilerde mülkiyet

kavramıyla ilgili tam bir kafa karışıklığı egemen. Mülkiyet bir işçinin veya mütevasi hayat süren insanların sahibolduğu 'asgari şeyler' değildir. Mülkiyetten, genel bir çerçevede üretim araçlarının mülkiyeti anlaşılmalıdır. Dolayısıyla mülkiyet, başkasının emeğinin sömürülmesiyle elde edilen zenginliğin adıdır...

Söylenenlerle, gerçek dünya'da olup-bitenler arasındaki ayrımı gözden uzak tutmamak gerekir. Dünyanın en yoksul 49 ülkesine, Birleşmiş Milletler Örgütü, Dünya Bankası, İMF, diğer uluslararası kurumlar ve insani (humaniter) kuruluşlar tarafından En Az gelişmiş Ülkeler (LDC) deniyor. (Bunların 34'ü Afrika'da, 9'u Asya'da, 5'i Pasifik bölgesinde ve 14'ü de Karayiplerdedir). Bu ülkelerin kalkınmaları (...) için de 'özel önlemler' söz konusu. En az gelişmiş ülkeler ligine dahil olmanın kriteri de kişi başına 700 doların altında gelire sahip olmaktır! Elbette bu ülkeler grubu herkes için aynı anlama gelmiyor. Şimdilerde yaklaşık 640 milyon insanın yaşadığı bu ülkeler için büyük sermayenin adamları, 'işbirici girişimciler', uluslarüstü de denilen dev çokuluslu şirketlerin yöneticileri ve sözcüleri Rantabl olmayan nüfus demeyi yeğliyorlar. Başka bir ifade ile, sermayenin baronları ve sözcüleri, için bu ülkelerde yaşayanlar karlı değil... Karlı (rantabl) olabilmeleri için satın alma gücüne ve kredi kullanma yeteğine sahip olmaları gerekirdi!.. Herhalde bu insanların 'özel emeklilik için' de uygun olmadıklarını söylemeye gerek yoktur...

En yoksul ülkelere 'dış yardımlar' yapılıyor, bunlar 'özel önlemlerden yararlandırılıyor', lakin sayıları da artıyor. 1971'de En Az gelişmiş Ülkeler liginde 27 ülke bulunuyordu. Aradan geçen sürede 22 ülke daha en yoksullar ligine terfi etmiş görünüyor. Bu zaman zarfında tek bir ülke bu ligin dışına çıkmayı başardı: Botswana... Bu ülke kendi halkının çıkarını gözetken içe dönük bir tarım politikası uyguladığı için bunu başardı. Oysa, bu lige dahil olmayan Senegal, İMF ve Dünya Bankası'nın dayattığı neoliberal politikaların gereği olan yapısal uyum programları sonucu küme düşüp en yoksullar ligine dahil oldu!

Elbette kötüleşme sadece söz konusu 49 ülkeyle sınırlı değil. BM 2000 yılı İnsani Kalkınma Raporuna göre, 100 ülkeden 74'ünde kişi başına gelir düşüyordu ve bu süreç hızlanarak devam ediyor. Dünya nüfusunu oluşturan en yoksul %20'nin dünya gelirinden aldığı pay, 1965'te %2,3, 1970'te %2,2, 1980'de %1,7 ve 1990'da %1,4 tü...En zengin %20'nin payı da 1965'te %69,5 iken 1990'da %83,4'e yükseldi... Kapitalist toplumda birinin zenginliği, diğerinin yoksulluğudur... Bir tarafta söylem, diğer yanda yalın gerçek. Eğer, yoksullaştırılmış ülkelerin cılız ekonomileri, dev çokuluslu şirketlerin yıkıcı rekabetine sonuna kadar açılırsa, ne var ne yok özelleştirilir, kamusal zenginlik özel sermayeye peşkeş çekilirse, ülkeler varını yoğunu dış borç ödemeye seferber ederse, gıda maddelerine yapılan sübvansiyonlar İMF'nin direktifleri doğrultusunda kaldırılırsa, eğitim ve sağlık için kaynak kalmazsa, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) öyle buyuruyor diye ülke tarımı dev emperyalist agrobusiness tekellerinin rekabetine açılırsa, tarıma yapılan sübvansiyonlar

kaldırılırsa, tarımsal topraklar insanları doyurmak için değil de, emperyalist batı'nın ihtiyacı olan 'ticari ürünlere' tahsis edilirse, velhasıl söz konusu ülkeleri sonuna kadar kapitalist sömürüye açmak marifet sayılırsa, yoksulluğun ve sefaletin derinleşmesi neden şaşırtıcı olsun!

Nijerya Başbakanı Hama Amadou, Jean Zeigler¹ ile bir görüşmesinde : " İMF'den, Hükümetlerden, Uluslararası Sivil toplum Örgütlerinden, vb. biri ziyaretime geldiğinde, daha şu anda sizin oturduğunuz yere oturmadan ilk söyledikleri şey: " İMF ile bir sorunuz yok ya! oluyor..." diyor. Ve şu anektodu naklediyor: " Mobil telefon lisansını özelleştirdik, oradan elde edilecek para ile her yıl 1000 okul yaptırmayı planlıyordum. Ama, İMF'nin bölgedeki temsilcileri hemen başıma üşüştüler ve bu kaynağı okul yapımı için değil, borç ödemeleri için kullanacakmış" dediler... Batılı bankaların kasalarını şişirmek varken, çocukların okuması, cehaletten kurtulması da ne demek oluyor? Zaten ekonominin gereği de bu değil midir?.. Sorun ekonomik dengeleri tutturmakla ilgili değil midir!..

En az gelişmiş ülkelere dış yardım yapılıyor ama söz konusu ülkelerin dış borçları GSMH'larının %124'ü düzeyinde...Bir çoğu da bütçe gelirlerinin % 20'sini dış borç ödemelerine tahsis ediyor... Aslında emperyalist ülkelerden gelen 'modern fitre ve zekat' da tevatür edildiği gibi değil. 1990-2000 aralığında dış yardımlar %45 azalmış durumda. Zaten gelen yardım 'emme basma tulumbayı' çalıştırma işlevi görüyor, ekseri borç faizlerini ödemek üzere geldiği gibi geri gidiyor veya 'yerli oligarşiler' tarafından hortumlanıp İsviçre gibi 'güvenli yerlerde' tutuluyor... Dünya nüfusunun yaklaşık %20'si dünya zenginliğinin %85'ine el koyuyor. Modern teknolojilerin insanlığın sorunlarını kalıcı bir şekilde çözeceği söyleniyor. Kapitalist mantık geçerliiyken teknolojik ilerlemenin sorunları çözmek bir yana daha da büyüttüğünü söylemek asla abartma değildir. Zira. Her teknolojik gelişme, zenginliğin giderek dar ve sürekli daralan bir küresel elitin elinde toplanmasıyla sonuçlanıyor. Şimdilerde yeryüzü nüfusunun %19'u, dünyadaki internet kullanıcılarının %91'ini oluşturduğuna bakılırsa...

Kapitalizm aynı anda hem yoksulluk, hem de zenginlik üretmeye mahkûmdur. Zira, bir sömürü metabolizması gibi işliyor. Böylesi bir dünya'da, yoksullukla mücadele etmek isteyenler, gerçekten samimi bir niyet taşıyorlarsa, sorunların kökenine inmek ve mülkiyet ilişkilerini, üretim ilişkilerini tartışmak durumundadırlar. Aksi halde, hayırseverlik, 'iyilikçilik', pek de insani olmayan insani yardım türü söylemler ve araçlarla seyirciyi oyalamak 'şimdilik' mümkün olabilir, ama, sorunları daha da büyütme pahasına... Aslında genel bir çerçevede 'iyilikçilik', 'yardımseverlik', son tahlilde kötülükleri üreten sosyal ilişkiler bütününe meşrulaştırmaya, dolayısıyla 'yeniden üretmeye', yarar... İnsanlığın yoksulluk ayıbından kurtulması için nesnel koşullar çoktan oluşmuş sayılır, böyleyse geriye bilinçli müdahaleye cüret etmek kalıyor...

DİPNOT

¹ Bu konu da ilginç bir eser için bkz: Jean Zeigler, *Les Nouveaux Maitres du Monde*, Fayard, Paris, 2002, s. 247-248...